

КРОСС-КУЛЬТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається питання становлення етнічної самосвідомості представників різних етносів через вивчення сформованості етнічної ідентичності. Сформованість етнічної ідентичності розглянуто через відношення підлітків до етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознак етносу та уявлень підлітків відносно образу представників свого та іншого етносу.

Ключові слова: етнічна самосвідомість, етнічна ідентичність, етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознаки етносу.

Постановка проблеми. Сьогодні в усьому світі безупинно відбуваються процеси міграції. Одночасно з ідеологічною міграцією та міграцією добровільною на етапі всесвітньої глобалізації і зіткнення цивілізацій ми спостерігаємо трудову та змушену міграцію, викликану катаклізмами нерівності техногенного і економічного розвитку. Наслідком міграційних процесів є дві протидіючі тенденції: перша – заклик представників різних етносів до більшої інтеграції та тісним взаємодіям у різних галузях; друга тенденція спрямована на роз'єднання світового співтовариства та етнічне капсулювання.

Дані обставини впливають на хибкий внутрішній світ мігранта, на структуру його етнічної свідомості, на уявлення про "свій" та "чужий" етнос.

За даними відділу Українського перепису населення, на території Донецької області живуть представники більш ніж 130 національностей та народностей. До національного складу Донецького регіону входять українці (56,9 %), росіяне (38,2 %), греки (1,6 %), білоруси (0,9 %), татари (0,4 %), євреї (0,2 %), молдовани (0,1 %). У Донецькому регіоні зареєстровані та діють 92 національно-культурні організації, які об'єднують іспанців, поляків, німців, вірменів, представників дагестанського народу загальною численністю більш 70 тис. осіб [1].

Безумовно, національні та етнічні відносини у кожному окремому випадку мають свою специфіку, але, можливо виділення деяких констант, які загострюють міжнаціональні відносини. Сюди можуть бути віднесені процеси формування національної самосвідомості, проблема мови та можливість прояву національної культури, ті фактори, що зумовлюють національну самобутність людини. У цих умовах особливу актуальність набуває вивчення особливостей становлення етнічної самосвідомості представників різних етносів. Усвідомлюючи себе членом етнічної групи, людина якоюсь мірою подавляє в собі страх перед суспільством у цілому: вона вже не усвідомлює себе самотньою і безпомічною, у масі людей, що складають етнічну групу, людина почуває себе впевнено.

У контексті вищевикладеного дослідження набуває актуальності, по-перше, через збільшення кількості емігрантів з республік колишнього СРСР в останні 10-15 років на територію Донбасу; по-друге, через проблеми, що виникають у емігрантів в плані адаптації до нового культурного середовища.

Актуальність даної проблеми визначила вибір об'єкта і предмета дослідження. *Об'єкт* дослідження – етнічна ідентичність; *предмет* дослідження – особливості етнічної ідентичності підлітків. *Мета* дослідження – вивчення особливостей етнічної ідентичності підлітків азербайджанської національності як представників етнічної меншості у порівнянні з особливостями етнічної ідентичності українців як представників етнічної більшості.

Гіпотеза дослідження: 1) на усвідомлення підлітками своєї етнічної ідентичності впливає факт проживання в моноетнічному чи поліетнічному середовищі; 2) більша частина випробуваних підлітків-азербайджан-

ців, що народилися і виросли у Донецькій області, ідентифікують себе з представниками українського етносу, а не з представниками азербайджанського етносу.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемам етнічної ідентичності й особливостям її формування присвячений цілий ряд досліджень як у вітчизняній так і в закордонній психології. В Україні і Росії проблема етнічної ідентичності вивчається у руслі культурно-історичної концепції Л. С. Виготського.

Український психолог О. Е. Джужа розглядає співвідношення особистісної й етнічної ідентичності, К. В. Коростеліна вивчає проблему етнічної ідентичності в контексті соціальної ідентичності, Н. А. Шульга вивчає взаємозв'язок етнічної і гендерної ідентичності, Є. М. Галкіна запропонувала загальну класифікацію підходів до вивчення етнічної ідентичності.

У російській етнопсихології генез етнічної ідентичності вивчали А. Ф. Дашдаміров, Ю. В. Бромлей, І. С. Кон, Л. М. Дробіжева, Г. А. Старовойтова, Т. Г. Стефаненко, О. Л. Романова, О. І. Донцов, Н. М. Лебедева, Е. І. Лягіна, Л. І. Науменко, В. Н. Павленко, В. Козлов, П. І. Кушнер тощо.

Дослідження В. П. Левкович стосувалися формування етнічної самосвідомості в родині, Г. У. Солдатова-Кцоєва вивчала психологічні особливості міжетнічної напруженості. На початку ХХІ ст. з'явилась низька праця, що присвячена опису етнічних стереотипів і етнічної ідентифікації (В. Т. Крисько, А. А. Деркач, І. Б. Андрущак та ін).

Етнічна ідентичність досить давно стала предметом дослідження як західноєвропейської, так і американської психології. Значимість етнічної ідентичності вивчав К. Левін, структуру етнічної ідентичності досліджував Е. Еріксон, етапи становлення етнічної ідентичності – Ж. Піаже, моделі виміру етнічної ідентичності запропонував Дж. Беррі, стратегії підтримки етнічної ідентичності були запропоновані А. Тешфелом, Дж. Тернером та ін.

Безумовний інтерес викликають дослідження етнічної ідентичності в підлітковому віці [2]. Саме для цього віку характерним є високий ступінь сенситивності до соціальних змін, бажання визначитися відносно своєї етнічної групи, орієнтуватися в системі етнічних норм та цінностей, структурі міжетнічних відносин. На думку Ю. В. Кушнір, неможна недооцінювати той факт, що на існування тих чи інших уявлень і образів у відношенні представників інших націй у процесі етнокультурної соціалізації підростаючого покоління впливає сімейне виховання, а точніше реакції висловлювання, поведінкові патерни батьків стосовно іншої спільноти, а також моделі поведінки близького оточення і референтної групи [3].

Дотримуючись поглядів Т. Г. Стефаненко і А. С. Бароніна, ми визначили етнічну ідентичність як механізм формування етнічної самосвідомості, і вважаємо, що: 1) етнічна ідентичність – це результат процесу самоототоження людини з етнічною групою, що виражається в почутті спільності з членами цієї етнічної групи; 2) етнічна ідентичність – не статичне, а динамічне

утворення: процес її становлення не закінчується у підлітковому віці, зовнішні обставини можуть штовхати людину будь-якого віку на переосмислення ролі етнічної ідентичності, що призводить до трансформації етнічної ідентичності [4]; 3) у структурі етнічної ідентичності звичайно виділяють три основних компоненти: когнітивний (знання про особливості власної чи чужої групи, усвідомлення себе членом групи на основі деяких ознак, які виступають етноінтегруючими відносно "свого" етносу і етнодіференціюючими відносно "чужого" етносу); афективний (оцінка якостей групи, відносин до членства в ній); поведінковий (реальний механізм не тільки усвідомлення членом визначеної групи, але й прояву себе як члена певної групи).

На думку А. В. Сухарєва, у якості етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознак етнічної ідентичності можуть бути: особливості природи, особливості зовнішності, усвідомлення себе представником визначеного етносу ("Я – українець", "Я – азербайджанець"), особливості звичок у харчуванні, особливості національних традицій, мова та особливості віросповідання [5].

Такий підхід до визначення особливостей етнічної ідентичності дозволив створити емпіричну модель дослідження, яка представлена наступними методами та методиками: 1) опитувальний метод, представлений "Етнопсихологічним опитувальником", що розроблений Н. Крюковою та призначений для виявлення когнітивно-

го компоненту етнічної ідентичності [6]; 2) проективний метод, представлений "Колірним тестом відносин" (КТВ) А. М. Еткінда – для діагностики афективного компоненту етнічної ідентичності. А саме для діагностики відносин випробуваних до етнодіференціюючих/етноінтегруючих ознак етнічної ідентичності [5] та проективною методикою вивчення етнічних стереотипів Т. В. Іванової – для дослідження когнітивного компонента етнічної ідентичності [7].

Відповідно до об'єкта, предмета та мети нашого дослідження, вибірку випробуваних склали дві групи підлітків у віці 12-14 років української (60 осіб) та азербайджанської (40 осіб) національностей. Об'єктивним критерієм вибору був вік випробуваних, суб'єктивним – народження в Донецькій області. Причиною вибору цієї знакової групи, за думкою багатьох дослідників є те, що в підлітковому віці етнічна ідентичність формується, а у юнацькому є остаточно сформованою в повному обсязі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати, що отримані за допомогою "Етнопсихологічного опитувальника" Н. Крюкової, представлено у табл. 1. Цей опитувальник дозволив нам виявити, чи знають випробувані, за якими ознаками відрізняються одна нація від іншої. Ознаками, за якими відрізняються представники різних етносів, за думкою випробуваних, є мова, традиції особливості зовнішності, особливості поведінки та віросповідання.

Таблиця 1

Етнодіференціюючі ознаки, що відрізняють одну націю від іншої

ЕТНОДИФЕРЕНЦІЮЮЧІ ОЗНАКИ	УКРАЇНЦІ	АЗЕРБАЙДЖАНЦІ
МОВА	95 %	89 %
ТРАДИЦІЇ	85 %	100 %
ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНОСТІ	45 %	84 %
ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ	55 %	-
ВІРОСПОВІДАННЯ	41 %	42 %

Аналіз малюнків за методикою Т. В. Іванової показав високий рівень сформованості когнітивного компонента етнічної ідентичності випробуваних відносно між культурних розходжень.

Автором методики було виділено 12 змістовних груп. Частина з цих змістовних груп утворює ядрну складову національного образу (традиційний побутовий уклад суспільства) та периферійну складову (економічне, політичне, науково-технічний розвиток етносу) [7].

Національний образ усіма випробуваними (і українцями і азербайджанцями) був представлений зображенням людини. Образ українця був представлений у 90 % малюнків чоловіком у національному одязі і доповнений зображеннями національного прапора, тризубом, написами "Київ", "Донецьк", "Україна"; зображеннями вишитих рушників, церковних свічок, керамічного посуду; шматком сала, галушками, бородинським хлібом, великодніми пасками. Цікаво визначити, що символи праці та економічного життя, як доповнення до образу українця узагалі не використовувалися.

Образ азербайджанця був представлений у 84 % малюнків випробуваною жінкою у національному одязі й у 6 % випадків чоловіком у спортивному костюмі. В якості доповнення використовувалися зображення національного прапора, кальяну, шаурми, шашлику, лаваша, кавунів. У 11 % випадках образ азербайджанця був доповнений зображеннями економічної діяльності (продаж кавунів, готування шашликів та шаурми).

До негативних образів українця і азербайджанця, відповідно до поглядів автора методики, були віднесені малюнки карикатурного змісту. Відзначимо деяку перевагу негативною символікою у зображенні образу азербайджанця українськими підлітками (65 % випадків). Азер-

байджанці-підлітки вибірки використовували негативну символіку при зображенні українців тільки у 11 % випадків.

Аналізуючи отримані результати за методикою КТВ, можна констатувати, що 78 % українців-підлітків вибірки позитивно ставляться до етноінтегруючих ознак українського етносу. Вважають себе українцями 85 %.

У 68 % підлітків-азербайджанців вибірки виражене позитивне відношення до етноінтегруючих ознак азербайджанського етносу. При цьому 68 % підлітків-азербайджанців вважають себе українцями, а тільки 32 % азербайджанцями. 37 % підлітків-азербайджанців негативно ставляться до своєї зовнішності, як представника азербайджанського етносу, 5 % негативно ставляться до особливостей національної азербайджанської кухні, 26 % негативно відносяться до природи Азербайджану.

Висновки та перспективи досліджень.

1. Підлітки, випробувані двома національностями, показали високий рівень сформованості когнітивного та емоційно-афективного компоненту етнічної ідентичності відносно етноінтегруючих/етнодіференціюючих ознак етносу.

2. Уявлення людини відносно етносу має у своїй структурі ядрну та периферійну складові: уявлення відносно "свого" та "чужого" етносу у випробуваних нашої вибірки склалися з боку ядрної складової до якої увійшли традиції та побут життєдіяльності етносу. До образу азербайджанця очима підлітка-українця увійшли деструктивні елементи, причому ці елементи кожним конкретним випробуваним нашої вибірки усвідомлюються як одна з якісних особливостей етносу.

3. У підлітків-українців вибірки сформована моноетнічна ідентичність зі своєю етнічною групою; у більшості

підлітків азербайджанців сформована моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою.

4. Важливими умовами становлення етнічної ідентичності в підлітковому віці є досвід міжетнічної взаємодії і характеристика етноконтактного середовища.

5. Формування етнічної ідентичності залежить від того, чи належить підліток до групи більшості чи меншості.

Оскільки формування етнічної ідентичності є частиною полікультурного виховання, результати проведеного дослідження можуть бути використані керівниками полінаціональних класів для формування етнічної ідентичності та етнічної толерантності учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вивчення етнічної ідентичності мігрантів. Перспективними, на наш погляд, можуть бути дослідження гендерних особливостей прояву етнічної ідентичності та дослідження особливостей етнічної ідентичності на різних етапах онтогенезу.

Список використаних джерел

1. Донецкая область в цифрах // Агентство регионального развития "Донбасс", 2010. – 27 с.
2. Кауненко И. Особенности формирования этнической идентичности в подростковом и юношеском возрасте / И. Кауненко // Журнал прикладной психологии. – 2001. – № 2.
3. Кушнир Ю. В. Этническая идентичность личности школьника в процессе формирования национального общества / Ю. Кушнир // Материалы первой региональной научно-практической конференции "Вклад молодых ученых в развитие науки региона". – Луганск, 2005.

И. Шандро

ЧВУЗ "Донецкий институт психологии и предпринимательства", Донецк

КРОСС-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ

В статье рассматривается вопрос становления этнического самосознания представителей различных этнических групп через изучение сформированности этнической идентичности. Сформированность этнической идентичности рассматривается через изучение отношения испытуемых-подростков к этнодифференцирующим/этноинтегрирующим признакам этноса и представлений подростков относительно образа представителей своего и другого этносов.

Ключевые слова: этническое самосознание, этническая идентичность, этнодифференцирующие/этноинтегрирующие признаки, этнос.

I. Shandro

Institute of Psychology and Business of Donetsk, Donetsk

CROSS-CULTURAL RESEARCH OF ADOLESCENTS' ETHNIC IDENTITY FEATURES

The article dwells on the question of ethnic self-consciousness formation among the representatives of various ethnic groups through the study of their ethnic identity. Ethnic identity forming is observed through the study of the attitude of the adolescents being tested towards ethnically-differentiating and ethnically-integrating indicators of the ethnos, as well as the study of the adolescents' vision concerning the image of the representatives of their own and the other ethnos.

Key words: self-consciousness formation, ethnic identity, ethnically-differentiating indicators, ethnically-integrating indicators of the ethnos.

УДК 316.614.6

В. Янкін, канд. істор. наук, доц.
Університет сучасних знань, Київ

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається структура, механізм розвитку соціальної активності молоді як умови і показника успішної соціалізації особистості.

Ключові слова: соціальна активність, цілеспрямованість, креативність, відповідальність.

Формування у молодого покоління соціальної активності є центральним питанням ідеології держави і всієї системи виховання.

Цей процес – двосторонній, складний і суперечливий. Особистість немислима поза суспільством. Вони розвиваються у взаємному служінні одне одному, прагнучи соціальної гармонії. В якості мети виховання, як правило, розглядається формування особистості відповідно до наявної моделі, співвіднесеної з історичним періодом розвитку суспільства, щоб сформувати реальну, соціально стійку особистість, здатну в нових соціально-економічних умовах зробити вагомий внесок в перебудову суспільства.

В якості структурних складових соціальної активності особистості, частіше всього, виділяються цілеспрямованість, наполегливість, активність, цікавість, само-

4. Стефаненко Т. Г. Этническая идентичность и некоторые проблемы ее изучения / Т. Г. Стефаненко // Этнос. Идентичность. Образование / Под ред. В. С. Собкина. – М.: Эврика, 2010.

5. Бухарева В. Л. Этнофункциональный подход к психологическому анализу современного этапа культурно-исторического развития общественного самосознания в России / В. Л. Бухарева, А. В. Сухарев // Журнал прикладной психологии. – 2003. – № 4-5.

6. Хотинец В. К вопросу об основных подходах к изучению этничности в зарубежной и отечественной науке / В. Хотинец // Мир психологии. – 2009. – № 4.

7. Иванова Т. В. Изучение этнических стереотипов с помощью проективных рисунков / Т. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 2.

1. Donetsk region in figures // Regional Development Agency "Donbass", 2010. – 27 p.

2. Kaunenko I. Features of formation of ethnic identity in adolescence and early adulthood / I. Kaunenko // Journal prikladnoy psychology. – 2001. – № 2.

3. Kushnir V. Ethnic identity of the schoolboy in the formation of the National Society / Y. Kushnir // Proceedings of the first regional scientific-practical conference "Contribution of young scientists in the development of science in the region". – Moscow, 2005.

4. Stefanenko T. G. Ethnic identity and some problems in its study / T. G. Stefanenko // Ethnicity. Identity. Education / Ed. by V. S. Sobkin. – M.: Evrika, 2010.

5. Bukhareva V. L. Ethno-functional approach to the psychological analysis of the present stage of the cultural and historical development of social consciousness in Russia / V. L. Bukhareva, A. V. Sukharev // Journal prikladnoy psychology. – 2003. – № 4-5.

6. Khotinets V. On the main approaches to the study of ethnicity in the foreign and domestic science / V. Khotinets // Mir Psychology. – 2009. – № 4.

7. Ivanova T. A study of ethnic stereotypes by using projective drawings / T. Ivanova // Voprosy psychology. – 2008. – № 2.

Надійшла до редколегії 19.03.14

стійність, товарищівість, колективізм і взаємодопомога, сприйняття нового, креативність і відповідальність. Інтегральними якостями при цьому виступають ініціативність і відповідальність.

Одна із найважливіших особливостей нашого часу – збільшена активність молоді у всіх сферах суспільного життя. Але розширення прав і свобод органічно пов'язане з підвищенням відповідальності кожної людини перед суспільством і дотриманням громадянського обов'язку.

Сфера виявлення соціальної активності може бути абсолютно різною, головне – щоб молоді люди мали право висловлювати свою думку в процесі прийняття рішень, що торкаються їх інтересів. Це може стосуватися соціальної сфери, освіти, спорту, культури, працевлаштування, житла, розвитку транспорту, питань здо-